

cit 1990; V. Y. Vozgrin, *İstoričeskie sudbi krumskih tatar*, Moskova 1992; M. N. Guboğlu – S. M. Çervonnaya, *Krimskotatarskoe natsionalnoe dvijenie*, Moskova 1992, I-II; A. Wilson, *The Crimean Tatars. A Situation Report on the Crimean Tatars for International Alert*, Sidney-Cambridge 1993; *Krim v Velikoy Otečestvennoy voynе 1941-1945. Voprosi-Otveti*, Akmescit 1994.

HAKAN KIRIMLI

KIRIMLI MAHMUD AĞA

XIX. yüzyılda görev yapan
Hassa başmimarı.

Osmanlı mimarlık teşkilâti olan Hassa Mimarlık Ocağı'nın kaldırılmasından önce görev yapan son başmimarlardandır. *Târih-i Lutfî*'de kendisinden Ebniye-i Hassa müdürü şeklinde söz edilse de 1831'de oluşturulan bu kurumdan evvel 1827-1829 yıllarında sermi'mârân-ı Hassa olarak görev yaptığı Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Maliyeden müdevver 8959 numaralı inşaat defterinde, kendisinden önce başmimar olan Seyyid Abdülhalim Efendi'nin 12 Zilkade 1242 (7 Haziran 1827) tarihli tüfenkhâne tamiratına ait kaydından sonra Kırımlı Mahmud Ağa'ya ait ilk kayıt 8 Muharrem 1243 (1 Ağustos 1827) tarihini taşımaktadır. Bu durumda Mahmud Ağa'nın 1827 yılı Haziran veya Temmuz ayında başmimarlığa getirilmiş olduğu söylenebilir.

21 Temmuz 1829'da Mahmud Ağa görevden alınıp yerine tekrar Seyyid Abdülhalim Efendi tayin edilir (BA, *HH*, nr. 33006). Sâbık başmimar olarak Tarabya'da padişah atları için 19 Kasım 1829'da yaptığı bir ahrîn (BA, Cevdet - Maarif, nr. 5525, 22 Cemâziyelevvel 1245) birkaç gün sonra yıkılıp on bir atın ölümüne sebep olması yüzünden ailesiyle birlikte Bursa'ya sürgüne gönderilir. *Târih-i Lutfî*'de, ahrîn yıkılışını Mahmud Ağa ile arası iyi olmayan Kirkor Balyan'ın sağladığı ve bu amaçla işçileri ayarlayıp bina çatısında uygun olmayan malzeme kullandığı belirtilir. Abdülhalim Efendi döneminde Mahmud Ağa'nın inşa ettiği binalarda çalışan işçilerin, ayrıca esnafın alacakları olduğuna dair istekte bulunmaları üzerine kendisinden harcama ve ödemelerinin kayıtları istenir. Bu kayıtları ve bir dilekçesini içeren 4 Mayıs 1830 tarihli belgede (BA, Cevdet - Maarif, nr. 5525, 11 Zilkade 1245) başmimarlığa tayininden önce yıllık 5000 kuruş gelirle mühendishânde otuz yıldır yakın bir süre çalıştığını, ancak şimdi ailesinin ve kendisinin zaruret

îçerisinde bulunduğu ve hakkındaki iddiaları savunabilmesi için İstanbul dönmesi gerektiğini belirtir. Şehremânetinin bu isteğini uygun bulması üzerine İstanbul'a döner. Aynı belgede Dâvutpaşa bahçesinde bazı köprüleri (17 Rebîülâhir 1244 / 27 Ekim 1828), Göksu'da büyük köprüyü (9 Cemâziyelevvel 1244 / 17 Aralık 1828) tamir ettiği, Topçular'daki camiyi (13 Cemâziyelevvel 1244 / 21 Kasım 1828) ve Haseki'de bir karakol (15 Şâban 1244 / 20 Şubat 1829) inşa ettiği kaydedilmiştir.

İnşa ve tamirat defterlerinde, "Rabbi sehhil umûre Mahmûd" (Rabbim, Mahmûd'un işlerini kolaylaştır) mührünü kullanan Mahmud Ağa iki yıl gibi kısa bir sürede önemli işlere imza attı. Pars Tuğlacı'nın Kirkor Balyan'a mal ettiği Heybeliada Deniz Harp Okulu'nun mimarlığını yaptı (BA, *HH*, nr. 29310, 1243/1827-28). Seraskerlik içerisinde Süleymaniye yönünde bulunan kışlaya cephanelik binasını ekledi (BA, *MAD*, nr. 8959, 9 Cemâziyelevvel 1243 / 28 Aralık 1827). Abdülhalim Efendi döneminde inşasına başlayan Rami Kışlası'nı (BA, D.BŞM Bina Emini, nr. 16335, 1243/1827-28) ve Maltepe Hastahanesi'ni (BA, *MAD*, nr. 8959, 17 Safer 1244 / 29 Ağustos 1828) tamamladı. Yeşilköy'de bir Kasrı Hümâyûn inşa etti (BA, Cevdet-Saray, nr. 5382, 1244/1828-29). Kâğıthane'de ve Mîrâhur Kasrı yakınlarında bulunan köprülerin tamiratını yaptı (BA, Cevdet-Belediye, nr. 2887, 7 Muharrem 1245 / 9 Temmuz 1829).

Mahmud Ağa'nın görevden ayrılmışından sonra, Tarabya örneğinde olduğu gibi sağılsız yapıların inşasında gerçek sorumluların mimariye ait yeterli bilgiye sahip bulunmayan bina eminleri olduğu ve bir müddetten beri inşaatlarda pâye ve kemerlerin yapımında eksik malzeme kullanıldığı, çalışanlara vaktinde ödemelelerin yapılmadığı ortaya çıkar. Bunun üzerine şehremâni ve başmimarın yapıları sık sık kontrol etmeleri, vaktinde ödemelelerin yapılması için tahminî keşif bedellerinin inşaatın başlangıcında bina eminlerine hemen verilmesi kararlaştırılır. Bu amaçla İstanbul için 16473,5 ve taşra için 4880 keselik iki ayrı kalem oluşturulup keşif bedellerinin bu kalemlerden ödemesi sağlanır (BA, *MAD*, nr. 8959, 17 Ramazan 1245 / 12 Mart 1830).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, D.BŞM Bina Emini, nr. 16335, 1243/1827-28; nr. 16351, 11 Rebîülevvel 1244 / 21 Eylül 1828; BA, Cevdet-Saray, nr. 5382, 1244/1828-29; BA, Cevdet-Belediye, nr. 2887, 7 Muharrem 1245 / 9 Temmuz 1829; BA, *HH*, nr.

29310, 1243/1827-28, nr. 33006, 19 Muharrem 1245 / 21 Temmuz 1829; BA, Cevdet - Maarif, nr. 5525, 22 Cemâziyelevvel 1245 / 19 Kasım 1829, 11 Zilkade 1245 / 4 Mayıs 1830; BA, *MAD*, nr. 8959, s. 35-69, 9 Cemâziyelevvel 1243/28 Aralık 1827, 17 Safer 1244 / 29 Ağustos 1828, 17 Ramazan 1245 / 12 Mart 1830; Lutfî, *Târih*, II, 163; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul 1993, s. 46; Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1995, I, 114; a.mlf., "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1995, I, 479-488.

SELMAN CAN

KIRK

Olgunluk, tamlık ve sonsuzluk ifadesi olarak kullanılan bir rakam.

Tarihin eski zamanlarından itibaren birtakım sayılar kutsal ve uğurlu sayılmış, inanç ve gelenekler içerisinde bu sayılar yer verilmiştir. Kırk rakamı da gerek semavi dînlere dayandırılan yorumlar gerekse eski medeniyet birikimleri, mitolojik efsaneler, gelenek, folklor vb. yönlerden Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere Doğu ve Batı milletleri tarafından sıkça kullanılmıştır.

1, 2, 4, 5, 8, 10 ve 20'ye bölünebildiği için bereketli bir sayı kabul edilen kırk rakamı, gök cisimleri ve gök olaylarıyla ilk defa ilgilenen eski Babil'de Ülker yıldızının gözden kaybolduğu kırk günlük süreden sonra yeniden görünmesi üzerine kutlanan yeni yıl bayramı dolayısıyla kutsallık kazanmıştır. Yirmi sekiz ay konağı ile on iki zodyak işaretinin birleşimini temsilen Stonehenge'deki kırk sütunun kırk adım çapında kutsal bir daire oluşturmaşı, Britanik-Cermen geleneğinde yirmi sekiz kral veya piskoposla on iki mümine işaret eder. Kitâb-ı Mukaddes'e göre Yahuda'yı temsil eden Satûrn'ün kırk yönü vardır. Eski Ahîd'de insan ömrünün ideal süresi 3×40 yıl (120 yıl) olarak gösterilir. İsrail kralları da (Süleyman ve Dâvûd dahil) genellikle kırk yıl hüküm sürerler. çıkış ve mâbedin inşası sırasında her biri kırk yıllık on iki nesil yaşamıştır.

Ortaçağ hristiyan tefsiri tûfanı kırk gün olarak belirler ve İsrâiloğulları'nın çölde kırk yıl dolaştığını kabul eder. Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında kırk gün kalması, şeytanın Hz. İsâ'yı saptırmak için kırk gün uğraşması, Mesih'in mezarda kırk saat yatması (Roma Katolik kilisesinin Kırk Saat Adağı bundan mülhemdir), Paskalyadan önceki Büyük Perhiz'in kırk gün sur-

mesi ve on emirin dört İncil ile çoğaltılarak kırk tamamlaması da bu sayının kristiyan geleneğindeki önemini gösterir.

Kur'an-ı Kerîm'de kirk (erbaân) rakamı dört yerde geçer. Bunlardan üçü Hz. Mûsâ ve Kavmiyle (el-Bakara 2/51; el-Mâide 5/26; el-A'râf 7/142), diğeri de (el-Ahkâf 46/15) insanın bu yaşta kemale ermiş olmasına alâkalıdır. Hadislerde kirk rakamının on sekiz defa kullanıldığı tesbit edilmiştir (Karahan, *TDED*, IV/3 [1951], s. 266-267). Kirk rakamının âyet ve hadislerde anılması, kirk âyet veya hadisin derlendiği eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (bk. ERBAÎN; KIRK HADİS). Hz. Muhammed'e kirk yaşında nübûvetin gelmesi, müslümanların sayısı kurka tamamlanınca açıktan tebliğे başlanması, ayrıca İslâm hukukunda malın kirkta birinin zekât olarak verilmesi müslüman geleneğinde kirk rakamının önemli bir yer tuttuğuna işaret sayılabilir.

Tasavvuf geleneğinde de kirk rakamı sıkça kullanılmıştır. Tarikata intisap edenlerin kirk günlük ön perhizini simgeleyen çile, Hz. Ali'nin kırklar meclisinin sâkisi kabul edilmesi, dünyayı tedvîr eden ermişlerin sayısının kirk oluşu ve buradan türeyen "kırklara karışmak" deyimi, Bektaşılık'teki kırklar meydanı, kırklar şerbeti, kirk budak ve kirk makam, insan hamurunun kirk gün boyunca rahmet yağmurlarınca yıkandığı vb. hususlar bunlar arasında sayılabilir.

Bazı rivayetler dolayısıyla inançlara yansımış başka telakkiler de mevcuttur: Mehdî kirk yaşında huruc edip kirk yıl dünyada kalacak; kıyamet gününde göllerden fişkiracak bir duman arzı kirk gün kaplayacak; sûr ve kıyametin dehşeti kirk yıl devam edecek; günahkârlar cehennemdeki akrep ve yılanların zehrinin kirk yıl hissedecik ve Mâlik onlara kirk yıl cevap vermeyecektir. Ölen birinin ardından kirk gün Kur'an okunup kırkıncı gün dua yapılır; yenilen haram lokma da kirk gün bedenden çıkmaz.

Kirk rakamının eski Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Kırız (Kırk Kız) efsanesinden itibaren Türk destan ve masallarında kirk ve kırklar motifi önemli bir yer tutar. Orta Asya kökenli destanlarda yiğitlerin yanında kirk er, hatunların çevresinde kirk kız bulunduğu bilinmektedir (inan, s. 238-240). Kirk vezir ve kirk harâmîler gibi halk hikâyelerinde, Kırkçeşme, Kırkanbar, Kırkgöz, Kırkpınar, Kırklareli gibi yer adlarında ve "kırkı çı-

mak, kırklamak, kirk oruç, kirk kurban, kirk gün kirk gece" gibi sosyal hayatı ilgilendiren alanlarda Türk geleneğini zenginleştiren kirk rakamı Türk atasözleri ve deyimlerinde de sıkça anılır. "Aci kahvenin kirk yıl hatırlı vardır; kirkundan sonra azanı teneşir paklar; kirk kurda bir aslan ne yapsın; kirk dervîş bir kilime sıgar ama iki sultan bir iklime sigmaz; birisine kirk gün deli dersen deli olur" gibi atasözleriyle "kırklara karışmak, kirk deveye bir eşek, kirk gün günahkâr bir gün tövbekâr, kirk serçeden bir börek, kirk yılın başı, kırkı on paraya" gibi deyimler bütündedir.

İran kültüründe de kirk rakamı benzer şekillerde sıkça kullanılmış ve çîhl (kirk) kelimesinden türeyen pek çok kavram ortaya çıkmıştır: Çihil menâr (kirk minare), çîhl sütun, çîhl-ten (çilten, ricâlül-gayb), çîhl vezir, çîhl duhterân (kirk kız), çîhl çerağ (kirk meşale), çîhl sâl (kirk yıl) vb.

Kirk rakamı Yakundoğu coğrafyasında benzer kullanımlarda yer alır. Bedevîler, kirk gün kabilenin düşmanlarıyla uğraşan bir kimsenin kırkıncı gün onlardan biri olacağını, Pakistan'ın Sind eyaletinde bir kadını kendisine aşık etmek isteyen kişinin onun adını özel bir ağacın yapraklarına kirk gün yazmasının yeterli olacağını, çocuğu olmayan kadınların ramazanın son cumasında cemaatten kirk kişinin Fâtiha sûresini bir kâğıda yazdırırları, ulucamının kubbesi altında kirk gün sabah namazı kılanın Hîzır'ı göreceği (bu geleneğin bir varyantı İstanbul'da Ayasofya Kubbesi için geçerli kabul edilir). Habeşistan'da mavi gözlu bir çocuğun kirk gün siyahî bir kadın tarafından emzirilmesiyle gözlerinin siyaha-doneceği ve Uzakdoğu meditasyonunda kirk günlük tecrübeının önemli yer tutması gibi inanışlar bunlar arasında sayılabilir.

İslâm kültüründe bazı kitapların kirk bölüm halinde düzenlenmesi (meselâ İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-dîn*'i) ve masallarda kirk durak veya kırkıncı kapının bir mutlu son oluşu, arınmanın kirk gün sürmesi gibi hususlar bu sayının bir olgunluk ve tamlık ifadesi için kullanıldığı gösterir. Bunlardan başka Orta Amerika yerlileri, Afrika ve Altay kavimleri, Budistler ve özellikle Mısır, İbrâni, Arap, Bâbil, Ârâmî, İsrail gibi Sâmî kavimlerinden itibaren Ortadoğu coğrafyasında diller tarihi, folklor ve edebiyata yansımış olan kirk rakamı diğer sayılar içinde en çok kullanılan ve kutsallık atfedilen sayı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem, "rb'a"* md.; Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nâzümü'l-mübîn fi'l-âyâti'l-erbâin*, İstanbul 1311, tür.yer.; Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul 1954, s. 8-17; a.mlf., "İslâmiyet'te 40 Adedi Hakkında", *TDED*, IV/3 (1951), s. 265-273; J. Chevalier – A. Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, Paris 1974, IV, 70-71; Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 200-202; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, s. 238-240; A. Schimmel, *Sayıların Esrarı* (trc. Mehmed Temelli), İstanbul 1997, s. 250-257; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şîri Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 240; E. Mahler, "Das Himmeljahr als Grundelement der altorientalischen Chronologie", *ZDMG*, LX (1906), s. 825-838; Kerim Yund, "Türk Dilinde 40", *TD*, II/23 (1953), s. 749-752; Pakalın, II, 269-270.

 İSKENDER PALA

KIRK HADİS

Çeşitli konulara dair kirk hadisi ihtiyaç eden eserlerin ortak adı.